

УДК 373.3.015.31: 159.942
DOI 10.32999/ksu2312-3206/2019-3-11

РОЗВИТОК ДОВІЛЬНОСТІ В УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ У КОНТЕКСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

Маляр Олена Іванівна,
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психолого-педагогічної освіти та соціальних наук
КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти»
malayryk@gmail.com
ORCID 0000-0001-5924-4120

Подкопаєва Юлія Валеріївна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри авіаційної психології
Національний авіаційний університет
yuliya_v@nau.edu.ua
ORCID 0000-0002-2932-2471

Статтю присвячено вивченню розвитку довільності у дітей молодшого шкільного віку як формуванню успішної діяльності та регулятивних форм поведінки. **Метою статті** є теоретичне обґрунтування й емпіричне вивчення розвитку рівнів довільності молодших школярів у роботі соціально-психологічної служби освітніх закладів.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, узагальнення, систематизація наукової літератури); емпіричні (констатувальний та формувальний експеримент, метод математичної обробки).

Представлено емпіричне дослідження, де охарактеризовано рівні розвитку довільності у дітей молодшого шкільного віку: високий, середній, низький. Доведено, що високий рівень довільності проявляється у вмінні самостійно засвоювати матеріал, знаходженні способів вирішення важких завдань та ситуацій, успішній соціальній адаптації. Виявлено низький рівень довільності, який характеризується негативним ставленням до труднощів, низькою навчальною успішністю, неорганізованістю, дезадаптацією у соціумі.

Описано програму розвитку довільності молодших школярів, яка включала тренінг з учнями, лекції, семінари-тренінги та рекомендації для батьків, учителів і психологів, соціальних працівників. Представлено корекційно-розвивальну програму, яка спрямована на розвиток довільності та соціальної адаптації у дітей молодшого шкільного віку. Ця програма поділяється на три блоки: «Розвиток довільності та емоційної регуляції молодших школярів»; «Розвиток позитивних взаємин молодших школярів з батьками та вчителями»; «Розвиток позитивних взаємин молодших школярів з однолітками». Покращився загальний рівень довільності молодших школярів під час формувального експерименту, що свідчить про ефективність запропонованої тренінгової програми як для дітей, так і для соціальних та психолого-педагогічних працівників.

Висновки. Розвиток довільності у молодшому шкільному віці є важливим у подальшому формуванні особистості дитини, її вмінні самоорганізовуватися, регулювати конфліктні ситуації, позитивному спілкуванні з навколишніми, тому таке новоутворення потрібно враховувати педагогам, психологам, соціальним працівникам у роботі з учнями початкових класів.

Ключові слова: довільність, рівні розвитку довільності, саморегуляція поведінки, соціальна адаптація, молодший школяр.

DEVELOPMENT OF ARBITRARINESS FOR JUNIOR PUPILS IN THE CONTEXT OF THE WORK OF THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL SERVICE OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Maliar Olena Ivanivna,
Candidate of Psychological Sciences,
Senior Lecturer of the Department of Psychology and Pedagogical Education and Social Sciences
Communal Higher Educational Institution «Vinnytsia Academy of Continuing Education»
malayryk@gmail.com
ORCID 0000-0001-5924-4120

Podkopaieva Yuliia Valeriivna,

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of Aviation Psychology
National Aviation University

yuliya_v@nau.edu.ua
ORCID 0000-0002-2932-2471

The article is devoted to the study of the development of arbitrariness in children of junior school age, as the formation of successful activities and regulatory forms of behavior.

The purpose of the article is theoretical substantiation and empirical study of the development of levels of arbitrariness of junior pupils in the work of the socio-psychological service of educational institutions.

Methods of research are theoretical (analysis, generalization, systematization of scientific literature); empirical (statement and forming experiment, method of mathematical processing).

The empirical study, which describes levels of the development of arbitrariness in children of elementary school age: high, medium, low, is presented. It is proved that the high level of arbitrariness manifests itself in the ability to independently master the material, control their misconduct and behavior, find ways to solve difficult tasks and situations, and succeed in social adaptation. The low level of arbitrariness in primary school children is characterized, which is characterized by negative attitude to difficulties, low academic achievement, frequent violation of rules of conduct, disorganization, social maladaptation in society.

Describes a program for the development of the arbitrariness of junior pupils, which included training with students, lectures, training seminars and recommendations for parents, teachers and psychologists, social workers. A correction-development program is presented, which aims at the development of arbitrariness and social adaptation in early school-age children. This program is divided into three blocks: "Development of arbitrariness and emotional regulation of junior pupils"; "Development of positive relationships of junior schoolchildren with parents and teachers"; "Development of positive relationships between junior pupils and peers". The general level of arbitrariness of junior pupils during the formative experiment has improved, which indicates the effectiveness of the proposed training program for both children and social and psychological and pedagogical workers.

The development of arbitrariness at the junior school age is important in the further formation of the child's personality, his ability to self-organize, to regulate conflict situations, to positive communication with others, so this tumor formation should be taken into account by teachers, psychologists, and social workers in working with elementary school students.

Key words: *arbitrariness, level of development of arbitrariness, self-regulation behavior, social adaptation, junior schoolboy.*

Вступ

У процесі реалізації сучасної державної освітньої реформи початкової школи змінилися підходи до навчання і організації освітнього процесу. Особливий акцент у початковій школі зроблено на індивідуальному розвитку дитини, формуванні у неї таких якостей: вміння самостійно мислити, вирішувати проблеми, самовдосконалюватися, здійснювати взаємодію з іншими людьми, які допоможуть їй не тільки в становленні особистості, але і в подальшому самовизначенні в житті. Вивчення проблеми розвитку довільності у дітей молодшого шкільного віку має важливе теоретичне і практичне значення. Найбільш чутливим у розвитку довільності вважається молодший шкільний вік. Здатність діяти довільно формується поступово, упродовж всього молодшого шкільного віку. Як і всі вищі форми психічної діяльності, довільність регулюється основним законом їх формування: нова поведінка виникає спочатку у спільній діяльності з дорослим, який надає дитині засоби організації такої поведінки, і тільки потім стає власним індивідуальним

засобом дій дитини. Формування успішної навчальної діяльності, її різних структурних компонентів, таких як довільність, тобто вміння самостійно здобувати знання, контролювати свої дії і вчинки, знаходити способи вирішення важких ситуацій, керувати своєю поведінкою, відбувається у дітей молодшого шкільного віку. Тому довільність усіх процесів психіки забезпечує успішне оволодіння регулятивними універсальними навчальними діями та соціальними адаптивними функціями поведінки дитини.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Довільність є новоутворенням молодшого шкільного віку та забезпечує розвиток ефективного спілкування, вміння діяти відповідно до встановлених правил, формування відповідальної поведінки, що є необхідною умовою для успішного навчання в школі і соціально-психологічної адаптації в соціумі. К.А. Колосов, Г.В. Пучкова вважають, що до розвитку довільності у молодшому шкільному віці належать такі вміння та дії, як цілепокладання, тобто вміння зберігати задану ціль; планування, яке проявляється у вмінні планувати свою дію

відповідно до конкретного завдання; вміння прогнозувати результат своєї діяльності; вміння контролювати свою діяльність; вміння бачити зазначену помилку і виправляти її за вказівкою дорослого; вміння оцінювати правильність обраної дії або вчинку, адекватно розуміти оцінку дорослого і однопітця; вольова, саморегулятивна оцінка (Колосов & Пучкова, 2012: 176).

На думку Н.І. Гуткіної, довільність включає в себе: вміння дитини контролювати свою рухову активність; високий рівень довільної уваги як когнітивного процесу; вміння працювати за зразком; домінування пізнавального мотиву над ігровим (Гуткіна, 2007: 98). Як відзначав Л.С. Виготський, довільність – це здатність володіти собою і керувати своєю поведінкою, поводити себе адекватно не тільки за наявності зовнішньої нагороди або покарання, але і на основі внутрішніх спонукань (обіцянки, норми поведінки, правила, цінності тощо), тобто це здатність керувати собою усвідомлено. Це якісна характеристика всіх психічних функцій людини і рівня її психічного розвитку (Виготський, 2005). Є.П. Ільїн переконаний, що довільність – це самоуправління власною поведінкою за допомогою свідомості, що формує самостійність людини не тільки у прийнятті рішень, а й в ініціативі прояву дій, їх здійснення та контролю (Ільїн, 2013: 59).

Також О.А. Карабанова визначає довільність молодшого школяра як вміння дитини будувати свою поведінку і діяльність відповідно до пропонувананих зразків і правил, здійснювати планування, контроль і корекцію виконуваних дій» (Карабанова, 2005). На думку Є.Ю. Кутиревої, довільність розглядається як психічні процеси або форми поведінки, що знаходяться під контролем (під управлінням) кори головного мозку, які є анатомо-фізіологічними і пов'язаними з волею, свідомістю і мисленням людини (Кутирева, 2012 : 62), тобто відзначається зв'язок довільності дитини з її пізнавальними процесами. В узагальненій формі довільність можна розглядати як свідому активність особистості, приведення власних внутрішніх резервів у відповідність з умовами зовнішнього середовища для досягнення значимої цілі. Довільність розглядається як самостійне забезпечення дитиною адекватності власних дій і вчинків, їх відповідності до прийнятої програми, вимогам певних принципів і правил (Лебедецько, Киселева, 2016). Одним із показників успішності у навчанні та соціально-психологічній адаптації є вміння дитини довільно регулювати власну поведінку, дотримуватися правил та виконувати складну словесну інструк-

цію вчителя та його завдання. Л.І. Божович зазначає, що у дитини приблизно до 7–8 років формуються передумови успішного шкільного навчання, до яких належить вміння зіставляти мотиви власної поведінки та діяльності (Божович, 1968). Д.Б. Ельконін писав, що довільність формується та розвивається в соціально-колективній грі, що дозволяє дитині піднятися на вищий щабель розвитку. Як передумови, необхідні для успішного оволодіння навчальною діяльністю, розглядаються уміння дитини, які виникають на основі довільної регуляції дій (Ельконін, 2007).

Аналіз літературних джерел показав, що довільність розглядається у таких двох напрямках: мотиваційно-діяльнісний, що розглядає довільність як проблему постановки цілей та їх досягнення; поведінковий – в контексті проблем засвоєння норм і правил, які існують в соціумі. Таким чином, довільність – свідомо саморегуляція поведінки, опосередкування своєї діяльності (як зовнішньої, так і внутрішньої).

2. Методологія та методи

Метою є теоретичне обґрунтування й емпіричне вивчення розвитку рівнів довільності молодших школярів у роботі соціально-психологічної служби освітніх закладів. Для досягнення мети використано такі методи дослідження: теоретичні (аналіз, узагальнення, систематизація наукової літератури); емпіричні (констатувальний та формувальний експеримент, метод математичної обробки).

3. Результати та дискусії

Для дослідження розвитку довільності ми використали такі методики: «Графічний диктант» (авт. Д.Б. Ельконін), «Зразок і правило» (авт. Л.А. Венгер) для учнів початкових класів та метод експертної оцінки (представлений вчителями початкових класів, практичними психологами та соціальними педагогами школи). Аналіз отриманих результатів засвідчив, що високий рівень розвитку довільності мають 28% учнів початкових класів. Молодші школярі, які отримали високий рівень розвитку довільності, характеризуються вимогливим ставленням до навчання, вони є цілеспрямованими, успішно виконують шкільні завдання та вимоги вчителя. Такі учні дисципліновані, вони не порушують правил поведінки в школі. У дітей сформовані такі вольові ознаки: самостійність, наполегливість, відповідальність, витримка та впевненість. Вчителі початкових класів ними задволені, часто їх хвалять за успіхи у навчанні. Досліджувані діти з високим рівнем розвитку довільності здатні самостійно виконувати складні завдання. Вони добре контролюють свої

емоції, досягають поставленої мети, а у разі невдачі роблять нові спроби щодо вирішення проблеми. Високий рівень довільності у дитини характеризується актуалізацією внутрішнього локусу контролю. Середній рівень розвитку довірливої сфери виявлено у 43% дітей, що навчаються у початковій школі. Такі діти можуть інколи порушувати інструкцію під час виконання завдання, але вони намагаються сумлінно виконувати завдання та вимоги вчителя. Діти, які мають середній рівень розвитку довірливості, характеризуються достатнім вмінням контролювати свої емоції. У ситуації цікавої роботи вони проявляють впертість, цілеспрямованість у досягненні мети та нічим не відрізняються від представників високого рівня довірливості, а коли робота не є захоплюючою, але є необхідною, то вони пасують перед труднощами та перестають виконувати завдання або замінюють його на іншу діяльність. Такі діти можуть самостійно ставити цілі, але вони не вміють ними керувати у діяльності і не вміють стримувати свої миттєві бажання. У дитини спостерігається сформованість тільки деяких вольових ознак: самостійність, відповідальність.

Учні молодшого шкільного віку, які мають низький рівень розвитку довірливості (29%), характеризуються негативним ставленням до труднощів, вони не здатні мобілізувати свої емоції, емоційні стани та вольові зусилля. Діти з низьким рівнем не виконують завдання за інструкцією дорослого, завжди роблять помилки під час уроків, мають низьку успішність, часто порушують правила поведінки, неорганізовані. Такі учні мають позитивне ставлення до легкої та цікавої для них роботи. За необхідності виконувати важку, але посильну роботу вони часто не стримують та не контролюють своїх емоцій та емоційних станів, тому у таких дітей виникають конфлікти з дорослими й однолітками, і вони погано адаптуються до оточуючого середовища. Діти з низьким рівнем довірливості мають зовнішній локус контролю. Молодший школяр не вміє самостійно ставити мету, керуватися нею в діяльності, не вміє стримувати свої безпосередні бажання. У дитини не до кінця сформовані вольові ознаки.

Таким чином, діти з високим рівнем розвитку довірливості готові нести відповідальність за себе і свої вчинки, а діти з низьким рівнем довірливості не готові визнавати свою провину, часто вони шукають винних у тих ситуаціях, які відбуваються з ними, тому вони можуть бути дезадаптовані в суспільстві. Отримані дані дають підстави говорити про наявність тенденції зростан-

ня довірливості від низького до середнього рівня розвитку довірливості, що свідчить про засвоєння значною частиною дітей молодшого шкільного віку норм та правил поведінки як у навчальному закладі, так і в суспільстві. Проте майже третина досліджуваних учнів має низький рівень розвитку довірливості, що вимагає, на нашу думку, серйозної корекційної роботи і сім'ї, і школи в напрямку її підвищення.

Корекційно-розвивальна робота з розвитку довірливості у молодших школярів проводилася у таких напрямках: з дітьми, батьками та педагогічними працівниками. Під час роботи з батьками, учителями та психологом і соціальним працівником школи були прочитані лекції на тему: «Розвиток довірливості молодших школярів», «Позитивні стосунки батьків та вчителів з дітьми». Проведено навчання щодо розуміння навиків формування довірливості дитини у дорослих за допомогою семінарів-тренінгів, бесід, дискусій та індивідуальних консультацій. Акцентовано увагу батьків на тому, що у дітей було виявлено тривожне та конфліктне ставлення до сім'ї. Батькам запропоновано завдання на тему: «Побажання своїй дитині», після виконання якого ми представляли завдання: «Побажання батькам», що виконували їх діти на заняттях. Такі завдання допомагають батькам краще розуміти своїх дітей. Також педагогічним та соціальним працівникам, батькам були запропоновані рекомендації щодо формування довірливості всіх психічних процесів та покращення стосунків з дітьми молодшого шкільного віку. Комплексний підхід дозволив підвищити соціально-психологічну компетентність педагогічних та соціальних працівників з проблематики розвитку довірливості у молодших школярів та з конструктивної взаємодії з ними та їх батьками.

У роботі з дітьми було запропоновано корекційно-розвивальну програму, яка спрямована на розвиток довірливості та соціальної адаптації у дітей молодшого шкільного віку. Програма включала 3 основні блоки: тематичний блок 1 – «Розвиток довірливості та емоційної регуляції молодших школярів», спрямований на навчання дітей володіти собою, адекватно реагувати на негативні ситуації, розвиток внутрішнього плану дій, рівня самоконтролю, що забезпечує позитивний розвиток довірливості; тематичний блок 2 – «Розвиток позитивних взаємин молодших школярів з батьками та вчителями». Метою було – сформувати у дітей молодшого шкільного віку позитивне ставлення до вчителів та батьків, зокрема, вміння розуміти та розпізнавати свій емоційний

стан та почуття інших людей, толерантно ставитися до оточуючих. Все це впливає на розвиток довільності та соціальної адаптації учнів початкових класів; тематичний блок 3 – «Розвиток позитивних взаємин молодших школярів з однолітками» сприяв розвитку позитивного ставлення до однолітків, внутрішньої активності, впевненості у собі, навиків конструктивного спілкування у дітей молодшого шкільного віку (Маляр, 2017).

У процесі здійсненого контрольного зрізу виявлено позитивну динаміку кількісних та якісних змін у рівнів розвитку довільності досліджуваних. У експериментальній групі молодших школярів високий рівень довільності зріс з 28% до 31,5%, що вказує на те, що діти стали більш дисциплінованими, добре виконують завдання дорослих та мають позитивну соціальну адаптацію. Також зросли показники середнього рівня з 43% до 59,6%, оскільки частина учнів початкових класів стала менше порушувати правила в школі, та підвищився їх рівень розвитку довільності. За рахунок зростання показників високого та середнього рівня знизилися й показники низького рівня довільності з 29% до 8,9%, що свідчить про те, що досліджувані намагаються уникати конфліктних ситуацій, дотримуються правил поведінки в школі.

Для наукової достовірності проведеного формульованого експерименту нами було використано χ^2 – критерій Пірсона, який дав змогу виявити значущі зміни у розвитку довільності досліджуваних формульованого експерименту. Отримане значення в експериментальній групі становить $\chi^2 = 12,13$, де $p < 0,05$. Це означає, що загальний розвиток довільності молодших школярів в експериментальній групі підвищився; у контрольній групі отримані значення $\chi^2 = 3,23$, де $p < 0,05$, які свідчать про те, що у досліджуваних розвиток довільності не зазнав суттєвих змін. Аналіз отриманих показників переконує у тому, що покращився загальний рівень довільності дій та діяльності молодших школярів під час формульованого експерименту, що свідчить про

ефективність запропонованої тренінгової програми.

Висновки

Розвиток довільності у молодшому шкільному віці є важливим у становленні особистості дитини. За допомогою аналізу літературних джерел було виявлено основні вміння, які сприяють розвитку довільності у молодших школярів: вміння долати труднощі в поведінці і діяльності; вміння виконувати різні дії, які притаманні вказаному віку; вміння досягати цілі, поставленої дорослими; вміння самостійно ставити цілі; вміння планувати, контролювати та керувати своєю поведінкою і діяльністю. У результаті отриманих даних виявлено, що у більшості дітей переважає середній та низький рівень розвитку довільності. Молодшому школяреві з такими рівнями довільності важко підпорядковувати свою поведінку встановленим цілям, доводити справу до завершення і таким чином досягнути поставленої цілі. Зазначимо, що невміння самоорганізації та несформованість мотиваційної сфери, імпульсивність, залежність від ситуації є серйозною проблемою сучасних дітей, яка негативно впливає на розвиток довільності у молодшому шкільному віці. Узагальнені результати формульованого експерименту щодо вивчення розвитку довільності молодших школярів після впровадження програми свідчать про наступне: у більшості досліджуваних молодшого шкільного віку рівні розвитку довільності покращилися. Слід врахувати, що довільність забезпечує формування у дитини молодшого шкільного віку конструктивних соціальних форм поведінки, позитивної діяльності та розвитку довільності психічних процесів. Таким чином, завдяки розвитку довільності молодший школяр набуває здатності самостійно ставити перед собою мету, організовувати та контролювати свою роботу, бути ініціативним, цілеспрямованим, рішучим і відповідальним.

Найближчі перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні впливу соціально-психологічних чинників на розвиток рівнів довільності молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте : учебное пособие. Москва, Просвещение, 1968. 390 с.
2. Выготский Л.С. Психология развития человека. Москва : Издательство Смысл ; Издательство Эксмо, 2005. 1136 с.
3. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 208 с.
4. Ильин Е.П. Психология воли. Санкт-Петербург : Питер, 2013. 364 с.
5. Карабанова О.А. Возрастная психология : конспект лекций. Москва : Айрис-пресс, 2005. 345 с.
6. Колосов К.А., Пучкова Г.В. Обучение и развитие : практико-ориентированный подход. Самара : ПГСГА, 2012. 228 с.
7. Кутырева Е.Ю. Формирование произвольности поведения у гиперактивных детей старшего дошкольного возраста. *Социально-психологические проблемы и исследования детства: ребенок в семье, институтах образова-*

ния и группах сверстников : материалы международной научно-практической конференции 20–21 января 2011 г. Москва : Научно-издательский центр «Социосфера». 2012. С. 61–63.

8. Лебеденко О.А., Киселева Н.И. Особенности взаимосвязи воображения и уровня произвольности дошкольников разного пола. *Психология и педагогика : методика и проблемы практического применения*. 2016. № 50–1. С. 46–51.

9. Малияр О.І. Розвиток довільності емоційної регуляції молодших школярів: корекційно-розвивальна програма : навчально-методичний посібник. Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 126 с.

10. Эльконин Д.Б. Детская психология. Москва : Издательский центр «Академия», 2007. 384 с.

REFERENCES:

1. Bozhovich, L.I. (1968). *Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste [Personality and its formation in childhood]*. Moscow : Prosveschenie [in Russian].

2. Vyigotskiy, L.S. (2005). *Psihologiya razvitiya cheloveka [Psychology of human development]*. Moscow : Izdatelstvo Smysl; Izdatelstvo Eksmo [in Russian].

3. Gutkina, N.I. (2007). *Psihologicheskaya gotovnost k shkole [Psychological school-readiness]*. Saint Petersburg : Piter, 208s. [in Russian].

4. Ilin, E.P. (2013). *Psihologiya voli [Psychology of will]*. Saint Petersburg : Piter [in Russian].

5. Karabanova, O.A. (2005). *Vozrastnaya psihologiya: konspekt lektsiy [Developmental Psychology: lecture notes]*. Moscow : Ayris-press. [in Russian].

6. Kolosov, K.A., Puchkova, G.V. (2012). *Obuchenie i razvitie: praktiko-orientirovannyiy podhod [Training and development: a practice-oriented approach]*. Samara: PGSGA [in Russian].

7. Kutyireva, E.Yu. (2012). Formirovanie proizvolnosti povedeniya u giperaktivnykh detey starshego doshkolnogo vozrasta [Formation of voluntary behavior in hyperactive children of senior preschool age]. *Mezhnarodnaya naukovoprakticheskaya konferentsiya «Sotsial'no-psikhologicheskie problemy' i issledovaniya detstva: rebenok v sem'e, institutakh obrazovaniya i gruppakh sverstnikov – Socio-psychological problems and studies of childhood: a child in the family, educational institutions and peer groups»* (pp 61-63) Moskva : Nauchno-izdatel'skij cenztr "Sociosfera" [in Russian].

8. Lebedenko, O.A., & Kiseleva, N.I. (2016). Osobennosti vzaimosvyazi voobrazheniya i urovnya proizvolnosti doshkolnikov raznogo pola [Features of the relationship of imagination and the level of arbitrariness of preschoolers of different sexes]. *Psihologiya i pedagogika: metodika i problemyi prakticheskogo primeneniya – Psychology and pedagogy: methods and problems of practical application*, 50–1, 46–51 [in Russian].

9. Maliar, O.I. (2017). *Rozvytok dovilnosti emotsiinoi rehuliacii molodshykh shkolariv: korektsiino-rozvyvalna prohrama: navchalno-metodychnyi posibnyk [Development of arbitrariness of emotional regulation of junior schoolchildren: correctional-developmental program: educational and methodical manual]*. Vinnytsia, TOV «Nilan-LTD» 126 [in Ukrainian].

10. El'konin, D.B. (2007). *Detskaya psikhologiya [Children's psychology]*. Moskva : Izdatel'skii tsentr "Akademiya" 384 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 04.06.2019.

The article was received 04 June 2019.